

Stefan VILOTIĆ, istraživač pripravnik
 Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad, Srbija
 st.vilotic@gmail.com

Muzejski rad sa osobama u situaciji beskućništva

Sažetak: Muzeji treba da budu mesto za sve, mesto u kome svaki posetilac treba da se oseća dobrodošlo bez obzira na društvenu, versku, etničku i druge pripadnosti. Muzeji, u skladu sa tim, treba da postanu jedan od ključnih činilaca socijalne inkluzije koji će svojim programima omogućiti ranjivim i marginalizovanim grupama osnaživanje, ohrabrivanje i integraciju u glavne društvene tokove. Međutim, kako su ove ideje realizovane u praksi? Ova analiza muzejskog rada sa osobama u situaciji beskućništva nastoji da prikaže širi kontekst muzejskog socijalnog rada i koncepta muzeja kao ustanove socijalne inkluzije i predstavlja dosadašnja iskustva u radu muzeja sa osobama u situaciji beskućništva, kao i preporuke i razmišljanja o mogućnosti unapređenja savremene prakse. Istovremeno, u radu se govori i o teorijskim pogledima na problem beskućništva, kao i njegovom trenutnom stanju u Hrvatskoj i Srbiji, sa opštim ciljem podsticanja na razmišljanje o ovom problemu i pronalaženja načina na koji muzeji u navedene dve države mogu da doprinesu njegovom rešavanju.

Ključne reči: beskućništvo, socijalna inkluzija, socijalni rad, muzeji

Uvod

Muzeji nikada nisu bili izolovani u odnosu na društvo unutar kog žive - da li će podražavati postojeće društvene i klasne odnose ili će težiti uspostavljanju novih zavisi od pozicioniranja muzeja unutar socio-kulturnih odnosa koje postoje u određenoj zajednici (Coffee, 2008). Muzeji su, poput drugih društvenih ustanova, još jedan pokazatelj materijalne, društvene, kulturne i političke uključenosti ili isključenosti pojedinca ili grupe iz glavnih društvenih tokova. Unutar muzejskog konteksta kulturna uključenost ili isključenost, na koju utiču podjednako i isprepleteno ostali gore navedeni procesi, odražava se kroz tri dimenzije: *reprezentaciju* (meru u kojoj je nasleđe pojedinca ili grupe predstavljeno u glavnim kulturnim tokovima), *participaciju* (mogućnosti koje pojedinac ili grupa

poseduju za učešće u kulturnoj produkciji) i *pristup* (mogućnost pojedinca ili grupe da uživa kulturna dobra i usluge) (Sandell, 1998: 408-410). Kako je kulturna dimenzija u vezi sa drugim dimenzijama isključivosti, učešće u kulturnim aktivnostima može pojedincu da pruži priliku da ojača svoje samopouzdanje i veštine, što dalje može pozitivno uticati na njegov napredak i integraciju u društvo (Sandell, 1998). Stoga muzej može postati važan faktor socijalne inkluzije, no da bi se to postiglo neophodno je dati depriviranim grupama dovoljno mogućnosti da učestvuju u radu muzeja, i ravnomerno distribuirati moć između njih i osoblja muzeja, ali i istovremeno priznati značaj njihovih priča i pogleda na svet (Paquet Kinsley, 2016).

Muzeji su, na drugoj strani, od davnina svesno ili nesvesno koristili svoje resurse za socijalni rad, vodeći se istim ciljevima kao i socijalni radnici: „pomaganje pojedincima, grupama ili zajednicama da unaprede ili obnove svoje socijalne kapacitete za socijalno funkcionisanje i stvaranje povoljnih socijalnih uslova za ostvarenje navedenog cilja“ (National Association of Social Workers 1973: 4-5 prema Silverman, 2010: 13). Kroz zadovoljenje potreba i osnaživanje kako pojedinaca, tako i parova i čitavih grupa, muzej kroz svoje izložbe i druge kreativne programe edukuje navedene kategorije i podstiče njihovo blagostanje, istovremeno podstičući društvenu promenu i aktivizam (Silverman, 2010).

Koristeći navedene ideje kao putokaz, rad nastoji da prikaže osnovne rezultate do kojih je dosadašnja muzejska teorija i praksa došla kada je reč o radu sa osobama u situaciji beskućništva, grupi ljudi kojoj nedostatak adekvatnog stambenog prostora stvara višestruku depriviranost - nedostatak finansijskih sredstava, nemogućnost zapošljavanja, kidanje socijalnih veza, narušavanje fizičkog i mentalnog zdravlja. Njihova višestruka depriviranost, ali i neadekvatne državne politike i strategije rada sa ovom populacijom dovode do toga da je osobama u situaciji beskućništva uskraćeno mnogo usluga neophodnih za svakodnevni život, pri čemu muzej i zadovoljenje kulturnih potreba ne spada u njihova primarne potrebe, već predstavlja izvesni „luksuz“. Stoga će biti reči o programima koji su namenjeni ovoj populaciji i njihovim vrstama, kao i preporukama za stvaranje i sprovođenje, sa ciljem daljeg promišljanja o mogućnostima muzeja da pomogne osobama u situaciji beskućništva u njihovom osnaživanju, a sve sa ciljem razmatranja mogućnosti realizacije istih programa na području Hrvatske i Srbije, kao i drugih zemalja regiona. No, na prvom mestu razmotrićemo kako se beskućništvo kao pojam

definiše, koje vrste beskućništva postoje i druge relevantne stavke u vezi sa ovim fenomenom, kako bismo što bolje upoznali sa navedenom populacijom.

Beskućništvo kao socijalni fenomen

Kada se govori i razmišlja o osobama u situaciji beskućništva prosečan čovek uzima u razmatranje samo one osobe čije je beskućništvo najuočljivije - osobe koje spavaju na ulici, klupama, parkovima, ulazima zgrada, napuštenim vagonima itd. Međutim, navedeno gledište je preusko i ne obuhvata veliki deo populacije koji obitava u neadekvatnim i nesigurnim uslovima i koji su u velikom riziku da završe „pod otvorenim nebom“. U savremenoj društvenoj teoriji ne postoji jedinstvena definicija fenomena beskućništva, već taj raspon seže od onih ograničenih na *primarno beskućništvo*, tj. nedostatak bilo kakvog krova nad glavom, do onih koje pod pojmom beskućništvo podvode sve oblike stanovanja koji ne podrazumevaju život u adekvatnoj stambenoj jedinici u sopstvenom vlasništvu. Definicija pojma beskućništva zavisi takođe i od toga ko su akteri koji ovaj fenomen sagledavaju (da li je reč o vladi i državnim institucijama, medijima, nevladinim organizacijama, građanima ili samim beskućnicima), svrha posmatranja fenomena (naučno istraživanje, intervencija, prevencija i tome slično), istraživačka pitanja, kao i metod i pristup. Od različitih kriterijuma zavisi i tipologija beskućništva tj. podela oblika beskućništva na različite kategorije. Ne ulazeći u detaljnija razmatranja definicije i tipologija beskućništva (više o tome vidi: Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 3-32), za potrebe ovog rada i dobijanja okvirne slike o različitim oblicima beskućništva iznećemo jednu od najviše korišćenih tipologija, ETHOS tipologiju (European typology of homelessness and housing exclusion - Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti) koju je predložila evropska federacija nacionalnih organizacija koje rade s beskućnicima (European federation of national organizations working with the homeless - FEANTSA) i Evropska opservatorija za beskućništvo (The European observatory on homelessness - EOH). Prema navedenoj tipologiji beskućništvo se deli na četiri konceptualne kategorije:

1. **Nedostatak krova nad glavom** - podrazumeva život na ulici ili u svratištima

2. **Nedostatak stana** - podrazumeva život u prihvatilištima za beskućnike, prihvatilištima za žene, smeštaju za migrante, kaznenim, medicinskim

ili dečijim ustanovama (domovima) iz kog će biti otpušteni, kao i osobe koje dugoročno primaju pomoć za beskućnike

3. Neadekvatno stanovanje - podrazumeva život u privremenim i nekonvencionalnim smeštajima (poput kamp prikolica ili improvizovanih građevina), život u prenaseljenim objektima ili objektima nepodobnim za život (bez struje, vode, grejanja itd.)

4. Nesigurno stanovanje - podrazumeva život osoba kojima je smeštaj nesiguran zbog pravno neregulisanog zakupa, privremenog boravka kod rodbine i prijatelja, zbog pretnje od nasilja i pretnje od iseljenja

U praksi se pomenute kategorije ne isključuju, već često prepliću. Navedena tipologija nam ukazuje na složenost samog fenomena koja utiče i na teškoće u njegovom praćenju. Niko sa sigurnošću ne može da tvrdi koliko ljudi na svetu, i u svakoj regiji posebno, živi u beskućništvu ili riziku od istog. Prema procenama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) u zemljama-članicama u 2019. godini je živelo 1,9 miliona osoba u situaciji beskućništva, pri čemu se samo za SAD procenjuje da ta cifra iznosi pola miliona ljudi.¹ U zemljama u razvoju procenjuje se da „između 33,6 i 179 miliona živi na ulici, a između 41,6 i 730 miliona domaćinstava živi u neadekvatnim stambenim uslovima“ (Busch-Geertsema et al., 2016: 128 prema Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 67). Ratovi, ekonomske krize, migracije, pandemije, glad i neadekvatna politika sučeljavanja sa ovim problemom uzorkuje neprestani rast broja osoba u situaciji beskućništva u svetu, čemu se mogu pridodati i aktuelne krize izazvane pandemijom Kovid-19, ratom u Ukrajini, kao i zemljotresom koji je pogodio Tursku i Siriju.

Kada je reč o prostoru Hrvatske prema popisu iz 2011. godine broj osoba u situaciji beskućništva iznosi 215 ljudi.² Na prvi pogled se može uočiti da cifra nije relevantna i da je broj sigurno veći, pri čemu se pretpostavlja da se broj osoba u situaciji beskućništva u Hrvatskoj seže od 500 do nekoliko hiljada u zavisnosti od tipologije koja se koristi prilikom procene (Družetić Ljubotina i sar., 2016: 7). U Srbiji prema popisu iz 2011. godine broj osoba u situaciji beskućništva iznosi 18287 osoba (Bobić, 2014).³ Međutim, kao i u slučaju Hrvatske, kada bi se dosledno primenji-

¹ <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>

² <https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/censuslogo.htm>

³ U Hrvatskoj i Srbiji u okviru popisa su ušle one osobe u situaciji ili riziku od beskućništva koje koriste usluge centara za socijalni rad, što nam ne daje adekvatnu sliku o beskućništvu, jer mnogo osoba ne koristi usluge centara za socijalni rad usled neinformisanosti ili nedostatka ličnih dokumenata bez kojih ne mogu koristiti zdravstvene i usluge socijalne zaštite.

vala ETHOS tipologija pretpostavlja se da bi pod grupu osoba u situaciji beskućništva ili osoba u riziku od beskućništva potpalo između 800 i 900 hiljada stanovnika Srbije (Žarković, Petrović i Timotijević, 2012 prema Bobić, 2014: 13).

Beskućništvo se danas posmatra kao *proces* koji nastaje usled interakcije strukturalnih (neadekvatna stambena i socijalna politika, siromaštvo, ekonomski faktori, deinstitucionalizacija ustanova za mentalno zdravlje) i individualnih faktora (problemi fizičkog i mentalnog zdravlja, gubitak posla, finansijski problemi, nasilje, porodični problemi, zavisnost od kocke, alkohola i narkotika), gde nijedan faktor nije presudan za zapadanje u beskućništvo (naročito individualni) već je bolje reći da određeni faktori predstavljaju *okidače* koji usled spleta okolnosti dovode do beskućništva (detalnije vidi: Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 32-55). Stoga se u ovom radu koristi termin *osoba u situaciji beskućništva* a ne beskućnik, u želji da se ukaže kako beskućništvo nastaje dejstvom različitih strukturalnih i individualnih faktora pri čemu se krivica ne pripisuje isključivo određenom pojedincu. Time se želi i ukloniti stigma koja prati ovu populaciju, koja donosi veliko društveno breme ali u poslednjim godinama i sve veće nasilje nad osobama u situaciji beskućništva i njihovu kriminalizaciju u zemljama širom sveta pod izgovorom očuvanja javnog reda i mira (Ljubčić, 2022).

U zavisnosti od načina prevencije socijalnih problema i nivoa primene mera, kao i pristupa rešavanju socijalnih problema (sa stanovišta liberalnog ili socijaldemokratskog blagostanja) u svetu se primenjuju različiti modeli borbe protiv beskućništva i njegove prevencije kao što su: „stanovanje na prvom mestu“ (*Housing First*), privremeno stanovanje (*Transitional Housing*), sistemi „gašenja požara“ (koji uključuju skloništa i dnevne centre, narodne kuhinje, prihvatilišta itd.), programi socijalnog stanovanja, kontinuitet stambenog zbrinjavanja (*Housing Continuum of Care*), intervenciju u kritičnom momentu (*Critical Time Intervention – CTI*) i mnogi drugi (detalnije vidi: Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 103-139). U skladu sa navedenim modelima sistemi borbe protiv beskućništva u Hrvatskoj i Srbiji mogu se okarakterisati kao „sistemi gašenja požara“ što ih ne čini dovoljno efikasnim u borbi protiv beskućništva (Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 140-159; Družetić Ljubotina i sar., 2016).

Stručnjaci iz Hrvatske (Družetić Ljubotina i sar., 2016; Šikić-Mićanović, Sakić i Stelko, 2020) i Srbije (Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 140-159; Jadrčanović, 2021) ocenjuju javne politike i strategije borbe protiv beskuć-

ništva, kao i trenutnu praksu, nedovoljno razvijenim i efikasnim, pri čemu ne postoje sistemski oblici rada koji su namenjeni isključivo osobama u situaciji beskućništva i odvojeni od opštih principa rada sa drugim socijalno ugroženim grupama. U zakonodavstvu Republike Hrvatske osobe u situaciji beskućništva su prepoznate kao kategorija u *Zakonu o socijalnoj skrbi* (Narodne novine 18/22, 46/22, 119/22) gde se navodi da „beskućnik je osoba koja nema mjesto stanovanja niti sredstva kojima bi mogla podmiriti troškove stanovanja, a smještena je ili koristi uslugu organiziranog stanovanja u prihvatilištu ili prenoćištu ili boravi na javnim ili drugim mjestima koja nisu namijenjena za stanovanje“. Međutim, kako Olja Družetić Ljubotina sa saradnicama navodi (2016: 10-14) da uprkos tome što su osobe u situaciji beskućništva višestruko osetljiva društvena grupa koja zahteva različite vidove podrške i pomoći, zakonodavstvo za njih predviđa samo usluge privremenog smeštaja u prihvatilištima ili prenoćištima u periodu od šest meseci do godinu dana i različite vidove novčane pomoći (pod uslovom da poseduju državljanstvo i lična dokumenta što mnoge osobe u situaciji beskućništva ne poseduju), što nije dovoljno. Slična je situacija i u Srbiji, gde *Zakon o socijalnoj zaštiti* (Službeni glasnik 24/2011) ne poznaje osobe u situaciji beskućništva kao zasebnu kategoriju, a predviđa manje-više ista institucionalna rešenja kao i hrvatsko zakonodavstvo.⁴ Osobe u situaciji beskućništva se spominju u *Nacionalnoj strategiji socijalnog stanovanja Republike Srbije* (Službeni glasnik 13/2012) koja ne predviđa nikakva posebna rešenja za borbu protiv beskućništva. Ni jedna ni druga država ne poseduju razvijene strategije i planove socijalnog stanovanja, a niti dovoljno izgrađenih socijalnih stanova koji bi zadovoljili potrebe mnogobrojnih ugroženih grupa (Bilinić Rajačić i Čikić, 2021: 140-159; Družetić Ljubotina i sar., 2016).

U Hrvatskoj (Družetić Ljubotina i sar., 2016), kao i u Srbiji (Bobić, 2019), profil prosečne osobe u situaciji beskućništva predstavlja muškarac u pedesetim godinama, razveden ili neoženjen (u najvećem broju

⁴ Razlika između Hrvatske i Srbije se javlja u pogledu osnivanja i upravljanja nad prihvatilištima i prenoćištima za osobe u situaciji beskućništva. Naime, u Hrvatskoj osnivanje i funkcionisanje navedenih centara spada u nadležnost humanitarnih, verskih i nevladinih organizacija koje se bave osobama u situaciji beskućništva, dok u Srbiji takve centre osniva država. Dok se državne ustanove mahom bave obezbeđivanjem najosnovnijih sredstava za život, humanitarne i nevladine organizacije se u većoj meri bave pružanjem pravne i psihosocijalne pomoći, kao i pomoći pri zapošljavanju. U Hrvatskoj sve organizacije koje rade sa osobama u situaciji beskućništva, a čiji osnivač nije država, organizovane su u *Hrvatsku mrežu za beskućnike* (vidi: <https://beskucnici.info>) koja ima za cilj okupljanje, saradnju i podršku svim organizacijama koje rade sa osobama u situaciji beskućništva, kao i širenje svesti u društvu o značaju problema beskućništva. Istovetna organizacija u Srbiji pod nazivom *Mreža organizacija civilnog društva za borbu protiv beskućništva*, sa istovetnim ciljevima, još uvek je u procesu nastanka i organizovanja.

slučajeva sa decom koja su najčešće punoletna), ekonomski neaktivan, srednjeg ili osnovnoškolskog obrazovanja. Kao presudni strukturalni faktori zapadanja u beskućništvo u Hrvatskoj i Srbiji, kao državama postsocijalističke transformacije, javljaju se izmenjena stambena politika i prelazak na tržišnu privredu koja je prouzrokovala propast brojnih preduzeća i visoku stopu nezaposlenosti, kao i visoku tržišnu cenu nekretnosti (Bilinović Rajačić i Čikić, 2021: 140-159; Družetić Ljubotina i sar., 2016). Na drugoj strani, istraživanja u Hrvatskoj (Družetić Ljubotina i sar., 2016; Kostelić i Peruško, 2021) i Srbiji (Bilinović Rajačić i Čikić, 2022; Jadranović, 2021) su kao ključne individualne faktore zapadanja u beskućništvo identifikovale iste one faktore koji se javljaju u drugim delovima sveta (gubitak posla i finansijski problemi, problemi sa fizičkim i mentalnim zdravljem, nasilje u porodici i disfunkcionalni porodični odnosi, prekid socijalnih veza, problemi sa zavisnošću od alkohola, droge i kocke), kojima možemo pridodati migracije izazvane ratovima na području Jugoslavije kao i migracije izazvane readmisijom (deportacijom iz zemalja Evropske unije).

Dok na jednoj strani imamo znatnu populaciju osoba u situaciji ili riziku od beskućništva, na drugoj strani imamo stručnjake iz državnih i ustanova van državnog sektora u Hrvatskoj (Šikić-Mićanović i sar., 2020) i Srbiji (Bilinović Rajačić i Čikić, 2022: 41-70; Jadranović, 2021; Ljubičić, 2018) koji ističu da ih u kvalitetnom obavljanju rada sa navedenom populacijom ometa nedostatak finansijskih sredstava, nedostatak prostora, dobro obučenog osoblja, kao i kvalitetnija i sveobuhvatnija međusobna saradnja. Stoga se postavlja pitanje: Kako muzeji mogu doprineti unapređenju kvaliteta njihovog rada?

Vrste muzejskih programa namenjenih osobama u situaciji beskućništva. Muzeji beskućništva

U Hrvatskoj, kao i u Srbiji, broj muzejskih programa koji su se do sada bavili problemom beskućništva i/ili bili namenjeni osobama u situaciji ili riziku od beskućništva je neznatan.⁵ Stoga će u narednim redovima biti predstavljena klasifikacija programa koji se sprovode u svetu, čiji se primeri mogu naći u relevantnoj literaturi i internet izvorima (Coates, 2019;

⁵ Autoru teksta je poznat samo jedan program - reč je o programu Narodnog muzeja Srbije u Beogradu u kom je prodavac časopisa *Lice ulice* (pandan u Hrvatskoj: časopis *Ulični fajter*) vodio grupu svojih kolega-prodavaca kroz arheološku zbirku Muzeja (vidi: <https://liceulice.org/liceulice-prodavci-kustosi-narodnog-muzeja/>). Iako ne znamo da li je prodavac-vodič osoba u situaciji/riziku od beskućništva, kako časopis prodaju osobe koje su društveno ugrožene, među kojima je značajan broj i osoba u situaciji beskućništva, možemo ovaj program ubrojiti u kategoriju programa koji je namenjen ovoj populaciji

Kinsley, 2011; Shaw, 2020; Simon, 2023). Muzejske programe koji se bave beskućništvom možemo podeliti u sledeće kategorije:⁶

1. Izložbe i programi koji nastoje da prošire svest o problemu beskućništva i koji služe razbijanju predrasuda i stigme koje prate osobe u situaciji beskućništva

2. Programi namenjeni uključivanju osoba u situaciji beskućništva u rad muzeja i njihovom osnaživanju u pogledu razvoja poslovnih znanja i veština (edukativne radionice za razvoj različitih veština, učešće osoba u situaciji beskućništva u osmišljavanju izložbi i projekata, volonterski i plaćeni rad)

3. Programi „umanjivanja štete“ (davanje hrane i organizovanje besplatnih obroka, besplatan ulaz, plaćen prevoz do muzeja, obezbeđivanje prenoćišta ili privremenog boravišta i mesta za higijenske potrebe, pružanje skloništa od vremenskih nepogoda)

4. Programi pishoterapijske i psihosocijalne podrške

U svetu takođe postoji, za sada jedina, muzejska organizacija koja je u potpunosti posvećena problemu beskućništva i problemima stanovanja - reč je o *Muzeju beskućništva* (Museum of homelessness), osnovanom 2015. godine.⁷ Kao nevladina organizacija koja se finansira iz različitih izvora, koja očekuje otvaranje sopstvenog prostora u Londonu u proleće ili leto 2023. godine,⁸ ova ustanova se bavi prikupljanjem, konzervacijom, istraživanjem i prezentacijom predmeta koji su u posrednoj i neposrednoj vezi sa problemom beskućništva, kao i umetničkim delima i proizvodima samih osoba u situaciji beskućništva. No, Muzej navedene predmete skuplja sa ciljem organizovanja obrazovanih programa i izložbi koje imaju za cilj širenje svesti o problemu beskućništva i stanovanja u javnosti. Takođe, učestvuju sa drugim organizacijama u akcijama direktne pomoći osobama u situaciji beskućništva kroz akcije deljenja hrane, pravne i zdravstvene podrške.⁹ Većinu osoblja Muzeja beskućništva čine osobe koje su bile ili su i dalje u situaciji beskućništva, što je važno za njihovo osnaživanje, a sam Muzej im pruža mogućnost da snažnije iskažu svoj glas i povećaju svoju društvenu vidljivost.

⁶ Programi istovremeno mogu pripadati različitim kategorijama

⁷ Internet prezentacija Muzeja: <https://museumofhomelessness.org/>

⁸ Vidi: <https://museumofhomelessness.org/news/museum-of-homelessness-to-open-a-new-home-in-finsbury-park-opening-in-2023>

⁹ Primer: <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/opinion/2022/07/how-museums-can-help-people-who-are-homeless-during-the-heatwave/>

Preporuke za rad sa osobama u situaciji beskućništva

Do sada je urađeno malo studija koje se bave evaluacijom programa koji se bave beskućništvom i koji su namenjeni osobama u situaciji beskućništva (primer: Lowery, 2009 prema Paquet Kinsley, 2013). Uprkos tome, postoji pregršt korisnih preporuka i saveta koje su ponudili muzejski i kulturni delatnici koji kontinuirano godinama rade sa osobama u situaciji beskućništva. Rouz Pake Kinzli (Paquet Kinsley, 2013) sproveda je istraživanje sa stručnjacima za rad sa ovom populacijom, od kojih su neki i sami iskusili beskućništvo, kako bi otkrila koje su potrebe osoba u situaciji beskućništva koje su relevantne za njihovu saradnju sa muzejskim osobljem. Kombinujući fokus-grupno ispitivanje sa individualnim intervjuima, izdvojile su se četiri teme:

1. *Razmatranja koja se odnose na pojedinca* (potrebno je da se osobe u situaciji beskućništva tretiraju kao „normalni“ ljudi; potrebno je da se oni u muzejskom prostoru osećaju sigurno i da se tretiraju sa poštovanjem; potrebno je da se njima pruži prilika za samoizražavanje)

2. *Razmatranja koja se odnose na grupu* (omogućiti osobama u situaciji beskućništva da se druže i stvaraju zajedno u prostoru sa drugima, bez obzira da li su u pitanju osobe u situaciji beskućništva ili ne)

3. *Razmatranja koja se odnose na izgradnju odnosa* (potrebno je graditi odnose sa pružaocima usluga socijalne zaštite, edukovati muzejsko osoblje radi njihove senzitivizacije za probleme beskućništva i sarađivati što više sa osobama u situaciji beskućništva unutar i van muzeja)

4. *Logistička razmatranja* (potrebno je obezbediti osobama u situaciji beskućništva besplatan ulaz, prevoz do muzeja i izbegavati organizovanje aktivnosti u terminima ručka i drugih aktivnosti u prihvatilištima)

U skladu sa prethodno navedenim su i preporuke za rad kulturnih ustanova sa osobama u situaciji beskućništva britanske međunarodne kulturne organizacije *Arts & Homelessness International*, specijalizovane za rad sa ovom populacijom (Shaw, 2020: 12-15). Prema njihovim preporukama, ukoliko se teži uspešnom radu sa osobama u situaciji beskućništva, od muzeja se očekuje sledeće:

1. Stvaranje dugoročne politike, strategija i planova prema ovoj populaciji (gde će jasno biti navedeni koji su ciljevi, šta želi da se postigne, na koji način i u kom vremenskom periodu)

2. Saradnja sa ustanovama socijalne zaštite i drugim organizacijama koje rade sa ovom populacijom
3. Edukacija muzejskog osoblja
4. Uključivanje osoba u situaciji beskućništva u osmišljavanje i sprovođenje programa i aktivnosti koje su namenjene njima
5. Stvaranje atmosfere dobrodošlice i sigurnosti
6. Razvoj odnosa poverenja i međusobnog poštovanja
7. Besplatne usluge (ulaznice, prevoz, hrana, piće, internet, punjenje telefona)

Iako treba naknadno proveriti njihovu efikasnost putem empirijskih istraživanja, navedene preporuke predstavljaju korisne smernice za dalje promišljanje o radu sa osobama u situaciji beskućništva, ali, osim toga, korisne su i za promišljanje o tome kako možemo kulturne resurse iskoristiti u radu navedenom populacijom i kako kulturne potrebe možemo uklopiti u njihove primarne potrebe.

Zaključak

Teorije o aktivističkom muzeju ističu kako ova institucija ne treba da bude mesto koje će služiti samo za „umanjenje štete“ koju stvaraju brojne protivrečnosti i manjkavosti društveno-ekonomskog sistema u kom živimo, a ni mesto koje služi isključivo stvaranju profita, već treba da bude jedan od glavnih katalizatora društvene promene (Janes & Sandell, 2019; Lynch, 2021). Muzej ne treba da ostane po strani od glavnih društvenih problema koji potresaju čitavo čovečanstvo, već treba aktivno da doprinese njihovom rešavanju. Odnosi moći u muzeju moraju radikalno da se promene, kako unutar samih institucija tako i odnosu sa ostatkom zajednice. Muzeju ne treba da su na prvom mestu profit i očuvanje elitnog statusa i visoke društvene moći u odnosu na druge društvene aktere, već dobrobit ljudi i prirode (Janes & Sandell, 2019). Muzej treba da postane mesto širenja solidarnosti kao „akta svoje ljubavi prema drugim ljudima“, jer samo solidarnost podrazumeva pomoć ljudima na ravnopravnim odnosima, bez uplitanja interesa moći (Lynch, 2021).

Međutim, čini se da su ove ideje za sada samo ideal kome treba težiti, kada se uzmu u obzir brojni problemi koji vladaju u muzejima kao što su pritisci državnih insitucija, tržišta, finansijski problemi, nedostatak kadra i tome slično. Stoga smatram da bi izvodljiviji cilj bio težiti izgradnji mu-

zeja kao zajednice ljudi koji žive u njemu i oko njega koja će doprineti međusobnom osnaživanju. Kako bi se ova ideja mogla odraziti na boljitak osoba u situaciji beskućništva?

Uopšte uzev, ne postoji puno radova i publikacija koje se bave temom kulturne participacije osoba u situaciji beskućništva. Da bismo mogli da govorimo o tome kako bi kultura i muzej mogli da pomognu ovoj populaciji iskoristimo jedno istraživanje manjeg obima koje su studenti novosadskog Filozofskog fakulteta sprovedi na temu kulturne participacije marginalizovanih grupa, unutar kojeg je jedna grupa studenata intervjuisala osobe u situaciji beskućništva i osobe koje rade sa ovom populacijom. Osoba u situaciji beskućništva koja je pristala da pruži svoj pogled na ovo pitanje izjavila je sledeće: „Kada sam radio u Kineskoj četvrti (kao obezbeđenje u delu grada gde se održavaju izložbe i drugi kulturni događaji - S.V.) bila je izložba pokretnih murala i svi su me prihvatili, čak smo se i u par navrata šalili, osećao sam se prijatno. Prisustovao sam i fantazija je kako su odradili posao. Stvarno sam oduševljen, svaka im čast!“ (N.N. prema Živčić, Janković i Hrnčić, 2022: 9). Iako osobama u situaciji beskućništva kultura nije na prvom mestu, jer im se život svodi na ispunjenje osnovnih egzistencijalnih potreba, pojedini od njih rado posećuju kulturne događaje jer se na tim mestima osećaju prijatno i dobrodošlo, jer imaju potrebu za društvom i ljudima (Živčić i sar., 2022: 11). Oni inače pate od nedostatka kontakta sa drugim ljudima i okolinom što u velikom broju slučajeva vodi ka osećanju usamljenosti, beznađa, samostigmatizaciji, ozbiljnim problemima mentalnog zdravlja i pokušajima samoubistva (detaljnije vidi: Bilinović Rajačić i Čikić, 2022: 102-119; Jadranović, 2021). Ilustrovano rečima jedne osobe u situaciji beskućništva u Novom Sadu: „imam potrebu da me neko zagrlji, nekad mi je čak i to dovoljno...al’ mi neprijatno da pitam...“(muškarac, 42 godine, neadekvatno i nesigurno stanovanje prema Bilinović Rajačić i Čikić, 2022: 102-3).

Uzevši u obzir navedeno muzej bi mogao da postane mesto koje bi ovoj grupi, ali i svim drugim ranjivim i marginalizovanim grupama, pružilo taj „zagrljaj“. Iako ovim osobama kulturne potrebe nisu na prvom mestu, muzej bi svojim raznovrsnim programima mogao doprineti stvaranju zajednice ravnopravnih članova koja bi osobama u situaciji beskućništva pružila neophodnu psihosocijalnu podršku, koja nije jedini ali jeste veoma važan činilac u njihovoj reintegraciji u društvo. U tome vidim njegovu prvenstvenu ulogu, pored uloge u širenju svesti o problemima beskućništva i programa direktne podrške u vidu obezbeđivanja hrane, odeće,

obuće i tome slično. Kao što ističe Bernardeta Linč (Lynch, 2021) muzej će najbolje pomoći ugroženim članovima svoje okoline ukoliko im pruži priliku da sami izgrade svoje kapacitete koji će im omogućiti reintegraciju u glavne društvene tokove. Prema tome, uz odgovarajuća strukturalna rešenja i primenu drugih u tekstu navedenih preporuka, prilikom izgradnje inkluzivnih muzeja u Hrvatskoj, Srbiji i drugim zemljama regiona treba da težimo prvenstveno izgradnji muzejskih zajednica, a potom drugim ciljevima, jer ćemo tim putem najpre doprineti boljitku ugroženih društvenih grupa, a zatim izgradnji čitavog društva.

Literatura

1. Bilinović Rajačić, A., i Čikić, J. (2021). *Beskućništvo: teorija, prevencija, intervencija*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
2. Bilinović Rajačić, A., i Čikić, J. (2022). *Istraživanje beskućništva u Novom Sadu*. Novi Sad: Omladinski centar CK13.
3. Bobić, M. (2014). *Beskućnici*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
4. Bobić, M.V. (2019). Sociodemografski profil beskućnika u Srbiji. *Sociološki pregled*, 53 (4), 1468-1489. DOI: 10.5937/socpreg53-23495
5. Coates, C. (2019, October 14). How museums are helping homeless people [blog post]. Retrieved 28 February, 2023 from <https://www.museumnext.com/article/how-museums-are-helping-homeless-people/>
6. Coffee, K. (2008). Cultural inclusion, exclusion and the formative roles of museums. *Museum Management and Curatorship*, 23 (3), 261-279. DOI: 10.1080/09647770802234078
7. Družetić Ljubotina, O., Kletečki Radović, M., i Ogresta, J. (2016). *Slika podrške beskućnicima u Hrvatskoj*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom.
8. Jadranović, K. (2021). *Mentalno zdravlje osoba u situaciji beskućništva: analiza javnih politika i individualnih potreba*. Beograd: Psychosocial Innovation Network.
9. Janes, R.R., & Sandell, R. (2019). Posterity has arrived: The necessary emergence of museum activism. In: R.R. Janes & R. Sandell (Eds.): *Museum activism* (pp. 1-21). London and New York: Routledge.
10. Kinsley, R. (2011). Adult homelessness. *Museums & Social Issues*, 6 (2), 150-160. DOI: 10.1179/msi.2011.6.2.150
11. Kostelić, K., i Peruško, E. (2021). Skupine čimbenika i njihov utjecaj na važne životne odlike: beskućnici u Puli. *Ljetopis socijalnog rada*, 28 (1), 273-299. DOI: 10.3935/ljsr.v28i1.294
12. Ljubičić, M. (2018). Raditi u prihvatilištu za beskućnike: istraživanje samopercepcije zaposlenih. *Sociologija*, 60 (4), 818-836. DOI: 10.2298/SOC1804818L
13. Ljubičić, M. M. (2022). Beskućnici u savremenom društvu: između ignorisanja i (zločina) mržnje. U: Z. Pavlović i M. Ljubičić (ur.): *Govor mržnje: zbornik radova* (str. 27-42). Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman; Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
14. Lynch, B. (2021). Introduction: Neither helpful nor unhelpful - a clear way forward for the useful museum. In: A. Chynoweth, B. Lynch, K. Petersen & S. Smed (Eds.): *Museum and social change. Challenging the unhelpful museum* (pp. 1-42). London and New York: Routledge.
15. Nacionalna strategija socijalnog stanovanja. *Službeni glasnik* 13/2012.
16. Paquet Kinsley, R. (2013). Engaging with homeless adults in museums: Considerations for where to begin. *Museums & Social Issues*, 8 (1-2), 74-88. DOI: 10.1179/1559689313Z.0000000008
17. Paquet Kinsley, R. (2016). Inclusion in museums: a matter of social justice. *Museum Management and Curatorship*, 31 (5), 474-490. DOI: 10.1080/09647775.2016.1211960
18. Sandell, R. (1998). Museums as agents of social inclusion. *Museum Management and Curatorship*, 17 (4), 401-418. DOI: 10.1080/09647779800401704
19. Shaw, P. (2020). *Open house: Cultural spaces responses to homelessness*. Arts & Homelessness International.

20. Šikić-Mičanović, L., Sakić, S., i Stelko, S. (2020). Kvaliteta usluga za beskućnike: prikaz trenutnog stanja i izazova u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 27 (3), 233-248. DOI: 10.3935/rsp.v27i3.1693
21. Silverman, L.H. (2010). *The social work of museums*. London and New York: Routledge.
22. Simon (2023, January 14). The role of museums in supporting homeless people [blog post]. Retrieved 28 February, 2023 from <https://www.arnabontempsmuseum.com/the-role-of-museums-in-supporting-homeless-people/>
23. Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine* 18/22, 46/22, 119/22.
24. Zakon o socijalnoj zaštiti. *Službeni glasnik* 24/2011.
25. Živčić, M., Janković, M., i Hrnčić, P. (2022). Lice kulture. U: J. Kleut (ur.): *Osnove za budućnost Evrope* (str. 9-11). Novi Sad: Filozofski fakultet.

Museum work with persons experiencing homelessness

Summary: Museums should be a place for everyone, a place where every visitor should feel welcome regardless of his/her social, religious, ethnic and other affiliations. Therefore, museums should become one of the key factors of social inclusion which will enable vulnerable and marginalised groups to be empowered, encouraged and integrated into society thanks to their programs. However, how have been these ideas realised in practice? This analysis of the museum's work with persons experiencing homelessness seeks to show the broader context of museum social work and the concept of the museum as an institution of social inclusion, and presents past experiences in the museum's work with persons experiencing homelessness, as well as recommendations and reflections on the possibility of improving contemporary practice. At the same time, the paper also discusses the theoretical views on the problem of homelessness, as well as its current state in Croatia and Serbia, with the general goal of encouraging thinking about this problem and finding ways in which museums in the two countries mentioned above can contribute to its solution.

Keywords: homelessness, social inclusion, social work, museums